

УДК 165.725+347.73

А.Й. ІВАНСЬКИЙ, канд. юрид. наук, доц.,
Інститут національного та міжнародного права
Міжнародного гуманітарного університету

РОЛЬ ЮРИДИЧНИХ ФІКЦІЙ У РЕГУЛЮВАННІ ВІДНОСИН ФІНАНСОВО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Ключові слова: юридичні функції, регулювання відносин, фінансово-правова відповідальність

Дослідження аномального в праві сьогодні ще не отримали належного розповсюдження. До зазначеного дослідники відносили юридичні презумпції, фікції, скриті та удавані дії.

Категорії вигадок і припущень у праві мають багатовікову історію, порівняно за тривалістю з історією розвитку самого права. Теоретичні погляди на них, а також відношення - прийняття, неприйняття - змінювалися і формувалися століттями. При цьому впродовж всієї історії свого існування до фікцій і презумпцій спостерігалось неоднозначне відношення на межі заперечення їх ролі і можливості використання у праві. Багато в чому це пов'язано з самою природою цих явищ: фікція - в буквальному перекладі з латинської мови, означає вигадку, щось неіснуюче, нереальне.

Аналіз чинного фінансового законодавства України дозволяє дійти висновку про застосування законодавцем у нормотворчій техніці фікцій. Виявлення телеологічних, функціональних та інших аспектів застосування фікцій у регулюванні відносин фінансово-правової відповідальності має дуже важливе наукове та прикладне значення.

Першими відомими дослідниками такого правового явища, як фікції в праві, необхідно зазначити російських професорів дореволюційної епохи Д.І. Мейєра та Г.Ф. Дорми-

донтова. У радянський період увагу зазначеному явищу приділяли Б.Б. Черепакін, І.Б. Новицький, Є.Г. Зуєв, М. Гуревич. Сучасні наукові дослідження у галузі фінансового права не містять означеного явища.

Тому ми маємо за мету виокремити та дослідити фікції у фінансовому праві України, висвітлити їх телеологічний та функціональний аспекти у регулюванні відносин фінансово-правової відповідальності. Новизна роботи полягає в доведенні факту необхідності використання законодавцем фікцій у нормотворчій техніці при регулюванні відносин фінансово-правової відповідальності.

Фікція, як і презумпція, є юридичними інститутами та інструментами механізму правового регулювання, кожен з яких вирішує свої завдання і виконує свої функції. У той же час підміни презумпції фікцією є неприпустимим прийомом у правовому регулюванні. Конструювання фікцій було підлегле принципу справедливості в праві, виконувало роль заповнення юридичних прогалів.

До таких же феноменів правової дійсності, які, не будучи юридичними фактами, проте, можуть породжувати юридичні наслідки, як бачимо, відносяться правові фікції. У точному перекладі з латині «fictio» - видумка, вигадка. Видний німецький правознавець Рудольф фон Ієрінг (1818-1892 рр.) образно характеризував правові фікції як «юридичну брехню, освячену необхідністю», як «технічний обман». Під правовою фікцією розуміється положення, яке насправді не існує, але якому право надало значення факту.

Юридична фікція активно використовувалася ще стародавніми римлянами і була позитивно сприйнята і інтегрована в правові системи багатьох європейських країн. Подібна стійкість юридичної фікції пояснюється її особливою роллю, яка виявляється в проблемних ситуаціях, зокрема у разі суперечності юридичної норми реальної дійсності і необхідності подолання її зайвого формалізму.

му, у разі непоправної невідомості, перешкоджаючої ухваленню юридично значущого рішення і виникнення відповідного правовідношення.

Фікція, як засіб юридичної техніки, була вироблена саме римськими юристами. Судові магістрати мали право відмовити в судовому захисті відношення, хоча б воно і підходило під норми цивільного права, і навпаки, дати судовий захист у випадку, не передбаченому нормами цивільного права. У римському праві позов був передбаченим едиктом (*edictum*) судового магістрату засобом добитися присудження, відповідного інтересам даної особи. Одним з видів позовів у римському праві були фіктивні позови (*actio ficticia*), тобто, позови з використанням фікції. Суть подібного позову полягала в тому, щоб розповсюдити передбачений законом захист на яке-небудь нове, не передбачене в законі відношення. Претор, при цьому, пропонував у формулі судді допустити наявність фактів, яких насправді не було. Наприклад: «Якби Авл Агерій був спадкоємцем Люція Тіція і якби тоді це поле, про яке йде суперечка, належало йому по праву квіритов» [1, с.102].

Найхарактернішою фікцією, введеною вже за допомогою закону, був встановлений Корнеліусом *fictio legis Corneliae*. По римському звичаю громадянин, що став де-небудь рабом, втрачав якості суб'єкта права і втрачав всі права. Тому, якщо хто-небудь вмирав в полоні, після нього не могло наступати спадкоємство, оскільки спадкоємство після раба неможливе. Для захисту прав спадкоємців-римських громадян і була встановлена ця фікція. Через цю фікцію передбачалося, що полонений помер вільним у самий момент свого полонення, внаслідок чого, якщо він залишив тоді заповіт, він зберігався в силі, якщо ні, то закликалися спадкоємці по закону [2, с.300-301]. Якщо ж полоненому римському громадянину вдавалося втекти,

поки військові дії ще не були закінчені, то при перетині кордону Римської держави він не просто вважався вільним, але й розглядався нібито зовсім не був в полоні.

У римському праві фікції виявлялися не тільки в приватному, але й в публічному праві, слідуючи відомій формулі «публічне право надає пріоритет благу держави (*ad statum rei romanae spectat*)» [3, с.21], часто втілювали собою свавілля держави, а також використовувалася державною владою для реалізації тих або інших політичних рішень.

Проте, слід зазначити, що фікції в римському праві виконували не стільки функцію подолання консерватизму стародавніх законів або виявляли собою свавілля держави. Фікції використовувалися як засоби, що сприяли швидшому і простішому рішенню юридичних питань, наприклад: не можна вважати майном те, що приносить більше шкоди, ніж користь; річ не вважається поверненою, якщо була повернена в гіршому стані; у всіх суперечках вважається, що подія, що не відбулася тільки через прострочення іншої сторони, вже відбулася; незрозумілі слова в заповіті вважаються ненаписаними та ін.

Перші доктринальні дослідження фікцій у праві належать Ю. Барону та Дм. Мейера. Так, Ю. Барон вважав, що фікцією слід називати такий прийом, при якому норма права наказує визнавати існуючу обставину за неіснуючу і, навпаки, неіснуючу за існуючу. Схоже визначення фікції давав Дм. Мейер, який вказував, що юридична вигадка представляє неіснуючий факт існуючим.

Однією з перших і найзначніших робіт на цю тему у правовій науці стала монографія професора Казанського університету Д.І. Мейера «Про юридичні вигадки і припущення, скриті і удавані дії», видана вперше в «Вчених записках Казанського Університету» (книга 4) у 1854 році [1, с.54]. У його класифікацію правових явищ, що мають від-

ношення до цього феномена, включаються «визначення, розраховані на відомі факти, які одержують силу, хоча останніх ми не вбачаємо». До таких визначень автор відносить:

«1) вигадане існування факту, про яке відомо, що він зовсім не існує або існує в іншому вигляді: належать сюди так звані вигадки права - *fictines juris*;

2) існування факту не розкрито з безсумнівністю, але воно більш-менш вірогідне і тому передбачається, і визначення, що відносяться до нього, йдуть у хід: тут висновок про факт називається припущенням, *preasumptio*;

3) існування факту виражається іншим фактом – близьким йому або еквівалентом;

4) юридичні визначення віднесені до факту, що виставляється існуючим замість іншого факту, що власне підлягає тим юридичним визначенням» [1, с.54]. Таким чином, до випадків «аномалій» юридичної реальності Д.І. Мейер відносить фікції, презумпції, скритні й удавані дії.

Багато в чому саме на цьому дослідженні була заснована робота ще одного авторитетного правознавця XIX століття Г.Ф. Дормідонтова - «Класифікація явищ юридичного побуту, відношуваних до випадків застосування фікцій», що вийшла в Казані в 1895 році [4]. Робота Г.Ф. Дормідонтова базується в основному на тезах, сформульованих Д.І. Мейером. Відштовхуючись від його своєрідної класифікації, логіки дослідження, Г.Ф. Дормідонтов глибоко вивчає «випадки застосування фікцій» в юридичному побуті.

Подібного погляду на фікцію дотримувався і Г.С. Мен. У числі чинників, за допомогою яких закон приводиться у відповідність з потребами суспільства, першим і найранішим він називає фікції. З його точки зору до фікцій відносяться «всякі припущення, якими прикривають або прагнуть прикрити той факт, що правило закону, піддалося і став-

ленню, тобто, що його буква залишилася колишньою, а застосування змінилось» [5, с.21]. Г.С. Мен визнає за правовими фікціями чималі заслуги в справі протидії формалізму права, але, так само як і Д.І. Мейер, категорично виступає проти використання їх в сучасному законодавстві: «було б негідне нашого часу досягати... добродійної мети за допомогою такої грубої брехні, як юридична фікція» [1, с.68].

С.А. Муромцев - ще один учений-правознавець, що досліджував феномен фікції - стояв на схожих позиціях, відзначаючи за фікціями «виключно історичне значення» і що «недосконалий логічний прийом, викликаний відомими історичними умовами, не повинен поширювати далі меж, встановлених для нього історією» [6, с.64]. Проте, при цьому він ототожнював фікції з аналогією в праві, описуючи механізм їх дії таким чином: «відома ознака, що відрізняє одне відношення від іншого, все рівно - чи полягав він в присутності або відсутності чи властивості, уявлявся неіснуючим, через що обидва відношення виявлялися цілком схожими і здібними до підведення під дію однієї і тієї ж юридичної норми» [6, с.97]. Але, якщо при застосуванні методу аналогу неможливо вирішити по-іншому дію норми, то при застосуванні фікцій, відносини в кожному окремому випадку можуть по-різному регулюватися нормою (нормами), які містяться у фікції. Крім того, метод аналогу може застосовуватися до норм, які містяться в фікції, а фікція не може використовувати метод аналогії.

Аналіз чинного фінансового законодавства України доводить висновку про існування фікцій, які виражені у вигляді простих думок й у вигляді припущень. Яскравим прикладом останніх є презумпція знання фінансового закону.

Якщо проаналізувати дане припущення (про знання закону всіма громадянами), то

виходить дуже цікавий висновок - презумпція знання фінансового закону зовсім ніяка не презумпція, а *фікція*.

Складно уявити, щоб не тільки пересічні громадяни, але навіть професійні юристи, заявили, що знають всі без виключення фінансові закони своєї держави. Але цього і не вимагається. Достатньо того, що кожному надається можливість ознайомитися з нормативно-правовими актами. Отже це і є юридична фікція.

Фікцією необхідно назвати вимогу фінансових норм щодо необхідності врахування у плані доходів Державного та зведеного бюджетів прогнозований прибуток суб'єктів господарювання, які тривалий час не звітують перед податковими органами, не знаходяться за юридичною адресою, які зареєстровані на загублені чи підроблені паспорти, або створені без мети отримання прибутку.

Як фікція виглядає нормативне припущення закону щодо неправомірності донарахувань податковим органом суб'єкту фінансового правопорушення у галузі оподаткування.

У правовій науці існує ототожнення правових презумпцій та юридичних фікцій. У зв'язку з цим правові презумпції і юридичні фікції потребують розмежування. Складність розмежування, полягає в тому, що в основі фікції може лежати припущення. Але якщо це припущення явно неістинне, то перед нами фікція, якщо ж воно вірогідне, то це презумпція.

До рис схожості цих правових явищ можна віднести: по-перше, закріплення в нормативному матеріалі, по-друге, спрямованість на реалізацію цілей правового регулювання і, по-третє, тісний зв'язок цих правових явищ з формальною визначеністю має рацію.

Теоретичний інтерес викликає пошук критеріїв розмежування цих понять. У літературі висловлювалася точка зору про те, що відмінність між правовою презумпцією та

юридичною фікцією полягає в критерії спростовання. Правова презумпція, на відміну від фікції, по цій позиції є такою, що спростовується. Очевидно, що така позиція виходить з існування в праві тільки спростовних презумпцій. Якщо згодитися з існуванням у праві неспростовних презумпцій, то цей критерій втрачає свою універсальність і може привести до необгрунтованого ототожнення фікцій і правових презумпцій. Наприклад, М. Гурвіч прямо ототожнює неспростовні презумпції і фікції [7, с.10]. З такою позицією не можна погодитися, хоча вони, на нашу думку, мають спільні риси щодо неможливості їх скасування до відміни нормативного акту.

Аналіз вітчизняного фінансового законодавства дає змогу в ряді випадків прослідкувати співвідношення презумпції та фікції у фінансовому праві України. Так, нормативно закріплюються такі презумпції, як невинність платника податків (яка при найближчому вивченні виявляється юридичною фікцією); компетентності співробітників органів державної податкової служби, що мається на увазі в податкових роз'ясненнях на користь платників податків, навіть якщо вони суперечать закону; неузгодженості податкового зобов'язання при судовому або апеляційному оскарженні нарахувань платнику податків (як він й повністю неправий); презумпція доброчесності платника податку найбільш чітко закріплена в ст.7 Закону України «Про податок на додану вартість», у якій встановлено, що тільки дані податкової декларації є підставою для виплати бюджетного відшкодування з Державного бюджету; юридична фікція закріплена при простроченні відповіді на адміністративну апеляційну скаргу, яка встановлює незаконність дій податкового органу і має на увазі неправомірність здійснених нарахувань за виявленими порушеннями податкового законодавства; презумпція винності недержавних учасників фінансової діяльності в неподатковій сфері (вимоги і

порядок залучення до фінансової відповідальності на підставі валютного законодавства України, законодавства у сфері готівкового обігу, законодавства про діяльність державної контрольно-ревізійної служби, законодавства у галузі публічних банківських правовідносин).

Вбачається, що в правовому середовищі зустрічаються явища, в яких законодавець встановлює зв'язок між пізнаним фактом і фактом, що породжує правовідношення, як жорсткий зв'язок, не допускаючи доведення відсутності передбачуваного факту. У цьому значенні неспростовні презумпції близькі до юридичних фікцій, але між ними все ж таки є істотна відмінність: фікція оголошує існуючим неіснуюче (що є брехня), тоді як неспростовна презумпція виходить з істинності (вірогідність) зв'язку між фактом - підставою презумпції і фактом, що породжує правовідношення. Такої ж позиції дотримується і Ю. Зуєв [8, с.22].

Фікції у фінансовому праві України знаходяться у механізмі правового регулювання відносин фінансової діяльності. Фікції фінансового права України повинні відповідати методу правового регулювання, який притаманний фінансовому праву та бути спрямовані на таку саму мету правового регулювання.

Виходячи з функціонального призначення фікцій у фінансовому праві, та характерних особливостей фінансових правовідносин, їх головна мета забезпечувати в правовому регулюванні домінування найважливішого суб'єкту фінансового права – держави. Найважливішою ознакою фікції у фінансовому праві, на нашу думку, є її закріплення фінансово-правовою нормою (нормами).

Характерними особливостями фікцій у фінансовому праві є їх правовий вплив на відносини, які зв'язані з акумуляцією, розподілом та використанням державних централізованих та децентралізованих грошових

фондів. Вплив фікцій на регулювання відносин фінансово-правової відповідальності тожній описаній вище ролі фікцій у фінансовому праві України.

Враховуючи, що дана стаття є першою науковою спробою дослідження ролі фікцій у фінансовому праві України та у відносинах фінансово-правової відповідальності зокрема, ми сподіваємось на підтримку інших науковців у дослідженні цього правового явища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мейер Д. И. О юридических вымыслах и предположениях, о скрытых и притворных действиях, 1854 / Д. И. Мейер // Избранные произведения по гражданскому праву. - М. : Статус, 2003. - 426 с.
2. Новицкий И. Б. Римское право / И. Б. Новицкий. - М. : Ассоц. «Гуманит. Знание» : ТОО «ТЕИС», 1995. – 528 с.
3. Черепяхин Б. Б. К вопросу о публичном и частном праве / Б. Б. Черепяхин. – М.-СПб. : Статус, 1994. – 290 с.
4. Дормидонтов Г. Ф. Классификация явлений юридического быта, относимых к случаям применения фикций / Г. Ф. Дормидонтов. – Казань : Типо-литография Императорского университета, 1895. – 176 с.
5. Мэн Г. С. Древнее право, его связь с древней историей общества и его отношение к новейшим идеям / Г. С. Мэн. - СПб. : Д. Е. Кожанчиков, 1873. – 524 с.
6. Муромцев С. О консерватизме римской юриспруденции / С. Муромцев. - М. : Тип. А. И. Мамонтова и Ко, 1875. - 218 с.
7. Гурвич М. Доказательственные презумпции в советском гражданском процессе / М. Гурвич // Советская юстиция. - 1968. - № 12. – С. 9-14.
8. Зуев Ю. Г. Презумпции в уголовном праве : автореф. дисс. на получение науч. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уго-

ловное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Зуев Ю. Г. ; Казанск. гос. ун-т. - Казань, 2000. – 23 с.

Иванський А. Й. Роль юридичних фікцій у регулюванні відносин фінансово-правової відповідальності / А. Й. Іванський // Форум права. – 2008. - № 3. – С. 202-207 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-3/08iajvfv.pdf>

Досліджується застосування фікцій у регулюванні відносин фінансово-правової відповідальності. Визначено роль юридичних фікцій у фінансовому праві України, висвітлено їх телеологічний та функціональний аспекти у регулюванні відносин фінансово-правової відповідальності. Проведено розмежування понять правової презумпції та юридичної фікції. Виявлено риси схожості правових явищ правової презумпції та юридичної фікції. Подається правова характеристика співвідношення презумпції та фікції у фінансовому праві України.

Иванский А.Й. Роль юридических фикций в регулировании отношений финансово-правовой ответственности

Проведено исследование применения фикций в регулировании отношений финансово-правовой ответственности. Определена роль юридических фикций в финансовом праве Украины, рассмотрены их телеологический и функциональный аспекты в регулировании отношений финансово-правовой ответственности. Проведено разделение понятий правовой презумпции и юридической фикции. Выявлены черты схожести правовых явлений правовой презумпции и юридической фикции. Дается правовая характеристика соотношения презумпции и фикции в финансовом праве Украины.

Ivansky A.J. Role Legal Fiction in Regulation of Relations of the Financial-Legal Responsibility

Research of fictions applications in the sphere of financial and legal liabilities relationship regulation. Defined the legal fictions role in Ukrainian Finance Law, elucidates its teleological and functional aspects in the sphere of financial and legal liabilities relationship regulation. Conducted the delimitation of the following legal presumption and legal fiction definitions. Pointed out the common features of legal presumption and legal fiction legal phenomenon. Provided the legal characteristics of presumption and fiction correlation in Ukrainian Finance Law.

Форум